

TAOM NOMLARINING NOMINATIV VA MADANIY VAZIFALARI

Xolova Ra'no Amrullo qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi.

xolovarano@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20623243>

Annotatsiya. Mazkur maqolada taom nomlarining til tizimidagi nominativ hamda madaniy vazifalari lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Taom nomlari insonning kundalik hayoti, yashash tarzi, xo'jalik faoliyati, estetik didi va milliy qadriyatlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan leksik birliklardir. Ular bir tomondan ma'lum bir taomni atash, boshqa taomlardan farqlash vazifasini bajarsa, ikkinchi tomondan xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlar, marosimlari, mehmondo'stlik an'analari va milliy mentalitetini ifodalovchi madaniy belgilar sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada o'zbek taom nomlari misolida nominativlik va madaniylikning o'zaro bog'liqligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: taom nomlari, nominativ vazifa, madaniy vazifa, lingvomadaniyat, milliy mentalitet, qadriyat, o'zbek tili, etnomadaniy birlik.

Abstract. This article analyzes the nominative and cultural functions of food names in the language system from a linguocultural perspective. Food names are lexical units directly connected with people's everyday life, lifestyle, economic activities, aesthetic taste, and national values. On the one hand, they serve to name a particular dish and distinguish it from other dishes; on the other hand, they appear as cultural signs expressing a nation's historical memory, customs, rituals, hospitality traditions, and national mentality. The article highlights the interrelation between nominative and cultural features through the example of Uzbek food names.

Keywords: food names, nominative function, cultural function, linguoculture, national mentality, value, Uzbek language, ethnocultural unit.

Аннотация. В данной статье с лингвокультурологической точки зрения анализируются номинативные и культурные функции названий блюд в языковой системе. Названия блюд являются лексическими единицами, непосредственно связанными с повседневной жизнью человека, образом жизни, хозяйственной деятельностью, эстетическим вкусом и национальными ценностями. С одной стороны, они выполняют функцию наименования определённого блюда и отличия его от других блюд; с другой стороны, выступают как культурные знаки, выражающие историческую память народа, обычаи, обряды, традиции гостеприимства и национальный менталитет. В статье на примере названий узбекских блюд освещается взаимосвязь номинативности и культурности.

Ключевые слова: названия блюд, номинативная функция, культурная функция, лингвокультура, национальный менталитет, ценность, узбекский язык, этнокультурная единица.

Kirish. Til jamiyat hayoti va madaniyatining asosiy ifoda vositasidir. Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, yashash sharoiti, urf-odatlar va qadriyatlari uning tilida o'z aksini topadi. Ayniqsa, xalqning kundalik turmushi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan leksik qatlamlar milliy madaniyatni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Shunday qatlamlardan biri taom nomlaridir.

Taom nomlari inson hayotidagi eng zarur ehtiyojlardan biri — ovqatlanish jarayoni bilan bogʻliq boʻlsa-da, ular faqat biologik ehtiyojni ifodalovchi birliklar emas. Taom nomlari xalqning hayot tarzi, iqlim sharoiti, mehnat faoliyati, diniy qarashlari, bayram va marosimlari, mehmondoʻstlik madaniyati hamda estetik qarashlarini ham oʻzida mujassam etadi. Shu bois taom nomlarini oʻrganish tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, etnografiya va madaniyatshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Taom nomlarining nominativ vazifasi – nominativ vazifa til birliklarining narsa, hodisa, belgi yoki harakatni nomlash xususiyatidir. Taom nomlari ham, avvalo, maʼlum bir ovqat turini atash, uni boshqa taomlardan farqlash va kommunikativ jarayonda aniq tushuncha hosil qilish uchun xizmat qiladi. Masalan, “palov”, “manti”, “chuchvara”, “somsa”, “lagʻmon”, “shoʻrva”, “dimlama”, “norin”, “sumalak” kabi soʻzlar muayyan taom turlarini bildiradi.

Taom nomlarining nominativ vazifasi quyidagi jihatlarda namoyon boʻladi:

Birinchidan, taom nomi ovqatning tarkibiy mahsulotlari haqida maʼlumot beradi. Masalan, “qovoq somsa”, “goʻshtli manti”, “kartoshkali somsa”, “sut osh” kabi nomlarda taomning asosiy mahsuloti koʻrsatiladi. Bu holat nomning informativlik darajasini oshiradi.

Ikkinchidan, ayrim taom nomlari tayyorlash usuli asosida shakllanadi. Masalan, “qovurma lagʻmon”, “dimlama”, “bugʻlama”, “qaynatma shoʻrva” kabi nomlarda pishirish jarayoni nomlanishning asosiy belgisi boʻlib xizmat qiladi. Bunda nom taomning qanday usulda tayyorlanishini bildiradi.

Uchinchidan, baʼzi taom nomlari shakl yoki tashqi koʻrinish asosida vujudga keladi. “Chuchvara”, “manti”, “qatlama”, “patir” kabi birliklarda taomning shakli, tuzilishi yoki tayyorlanish jarayoni bilan bogʻliq tasavvurlar mavjud.

Toʻrtinchidan, taom nomlarida hududiy belgi ham aks etadi. “Buxoro palovi”, “Toshkent oshi”, “Samarqand noni”, “Xorazm gumma”, “Andijon manti” kabi nomlar muayyan hududga xos pazandachilik anʼanasini bildiradi. Bunday nomlar taomni nafaqat ataydi, balki uning geografik va madaniy mansubligini ham koʻrsatadi.

Demak, taom nomlarining nominativ vazifasi narsa-hodisani nomlash, farqlash, aniqlashtirish va tasniflash bilan bogʻliqdir. Bu vazifa orqali til foydalanuvchilari muayyan taom haqida tez va aniq tasavvurga ega boʻladilar.

Taom nomlarining madaniy vazifasi – taom nomlarining madaniy vazifasi ularning xalq urf-odatlarini, qadriyatlarini, dunyoqarashi va milliy mentalitetini ifodalashida namoyon boʻladi. Har bir taom nomi ortida muayyan tarixiy tajriba, marosimiy amaliyot, ijtimoiy munosabat yoki axloqiy qadriyat yashiringan boʻlishi mumkin.

Oʻzbek madaniyatida “palov” nomi oddiy taom nomidan koʻra kengroq maʼnoga ega. U mehmondoʻstlik, saxovat, toʻy-hasham, jamoaviylik va hurmat kabi tushunchalar bilan bogʻliq. Palov koʻpincha katta marosimlarda, mehmon kutishda, toʻy va yigʻinlarda tayyorlanadi. Shu sababli “palov” leksemasi oʻzbek xalqining ijtimoiy hayoti va milliy mentalitetini ifodalovchi muhim madaniy birliklardan biridir.

“Sumalak” nomi esa bahor, yangilanish, Navroʻz, niyat va jamoaviy mehnat tushunchalari bilan aloqador. Sumalak tayyorlash jarayoni koʻpchilik ishtirokida amalga oshiriladi, bu esa xalqning birlik, hamkorlik va ezgu niyatga asoslangan qadriyatlarini namoyon etadi. Demak,

“sumalak” taom nomi sifatida nominativ vazifani bajarsa, madaniy jihatdan bahoriy yangilanish va xalqona birdamlik ramzi bo‘lib xizmat qiladi.

“Non” so‘zi ham o‘zbek xalqining ma’naviy dunyosida alohida o‘rin tutadi. Non faqat oziq-ovqat mahsuloti emas, balki rizq, baraka, halollik va mehnat ramzidir. “Nonni uvol qilma”, “non-tuz hurmati”, “non topmoq” kabi iboralar xalq ongida nonning muqaddas qadriyat sifatida shakllanganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan “non” leksemasi nominativ birlik bo‘lish bilan birga kuchli madaniy-semantik yukga ham ega.

Bundan tashqari, “halim”, “osh”, “somsa”, “manti”, “qatlama” kabi taom nomlari ham oila, mahalla, mehmondorchilik, diniy-marosimiy hayot, mehnatsevarlik va pazandalik mahorati bilan bog‘liq assotsiatsiyalarni yuzaga keltiradi. Bu esa taom nomlarining madaniy vazifasi juda keng ekanini ko‘rsatadi.

Nominativ va madaniy vazifalarning o‘zaro bog‘liqligi – taom nomlarining nominativ va madaniy vazifalari bir-biridan ajralgan holda mavjud emas. Aksincha, ular o‘zaro bog‘liq va bir-birini to‘ldirib turadi. Har qanday taom nomi avvalo muayyan ovqatni ataydi, ya’ni nominativ vazifani bajaradi. Biroq vaqt o‘tishi bilan ayrim taom nomlari xalq hayotida muhim madaniy belgiga aylanadi.

Masalan, “palov” so‘zi nominativ jihatdan guruch, go‘sht, sabzi, yog‘ va ziravorlardan tayyorlanadigan taomni bildiradi. Madaniy jihatdan esa u o‘zbek xalqining mehmondo‘stlik, to‘y-marosim, jamoaviylik va saxovat qadriyatlarini ifodalaydi. Xuddi shunday, “sumalak” nominativ jihatdan bug‘doy undirib tayyorlanadigan taomni bildirsa, madaniy jihatdan Navro‘z, bahor, yangilanish va ezgu niyat ramzidir.

Bu holat shuni ko‘rsatadiki, taom nomlari oddiy leksik birlik emas, balki xalq madaniyatining semantik kodlari hisoblanadi. Ular orqali xalqning moddiy va ma’naviy hayoti birgalikda namoyon bo‘ladi.

Taom nomlarining lingvomadaniy ahamiyati – taom nomlarini lingvomadaniy jihatdan tahlil qilish xalqning milliy o‘zligini anglashda muhim ahamiyatga ega. Chunki taom nomlari orqali xalqning tarixiy taraqqiyoti, turmush sharoiti, xo‘jalik faoliyati, diniy e’tiqodi, qadriyatlar tizimi va estetik qarashlari haqida ma’lumot olish mumkin.

O‘zbek taom nomlarida dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, oilaviy hayot va marosimiy madaniyat izlari yaqqol ko‘rinadi. Masalan, bug‘doy, un, guruch, go‘sht, sut, yog‘ kabi mahsulotlar asosida shakllangan taom nomlari xalqning qadimiy xo‘jalik faoliyati bilan bog‘liq. Marosimiy taom nomlari esa xalqning ijtimoiy-ma’naviy hayotini aks ettiradi.

Shuningdek, taom nomlari tarjima jarayonida ham muhim madaniy birlik sifatida qoraladi. Chunki ayrim taom nomlarini boshqa tilga to‘liq tarjima qilish qiyin. Masalan, “palov”, “sumalak”, “norin”, “halim” kabi nomlar boshqa tillarga ko‘pincha transliteratsiya orqali beriladi va izoh talab qiladi. Bu esa ularning milliy-madaniy xususiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa. Taom nomlari tilning muhim leksik qatlamlaridan biri bo‘lib, ular nominativ va madaniy vazifalarni bajaradi. Nominativ vazifa orqali taom nomlari muayyan ovqat turini ataydi, uni boshqa taomlardan farqlaydi va kommunikativ aniqlikni ta’minlaydi. Madaniy vazifa orqali esa ular xalqning urf-odatlarini, qadriyatlari, marosimlari, mehmondo‘stlik an’analari va milliy mentalitetini ifodalaydi.

O'zbek taom nomlari misolida ko'rish mumkinki, "palov", "sumalak", "non", "osh", "halim", "manti", "somsa" kabi birliklar oddiy ovqat nomi emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi lingvomadaniy birliklardir. Shunday ekan, taom nomlarini tadqiq etish xalq madaniyatini, milliy tafakkurini va qadriyatlar tizimini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya, 2001.
2. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. Toshkent: Fan, 2012.
3. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty. Moskva, 1996.
4. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. Toshkent, 2019.
5. O'zbek xalq taomlari va pazandachilik an'analari bo'yicha etnografik materiallar.
6. Karimov S. O'zbek tili leksikologiyasi va semantikasi masalalari. Toshkent, 2007.